

УДК 371.1

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Демиденко Т. М.

У статті аналізується зміст поняття «методи родинного виховання». Також досліджуються різні підходи до класифікації методів родинного виховання: класифікація побудована на основі виділення у структурі виховного процесу певних етапів, класифікація педагогічних вимог за рівнем емоційного впливу на дитину та ін.

Ключові слова: родина, методи родинного виховання, класифікація методів родинного виховання, прийоми виховання.

Важливе значення у розвитку педагогіки сімейного виховання як молоді педагогічної науки відіграє становлення її понятійного апарату. Цей процес включає не механічне накопичення термінів, а формування зв'язків і взаємозалежностей між ними. Основу термінологічного апарату педагогіки сімейного виховання складають загально педагогічні поняття: процес виховання і його складові – закономірності, принципи, напрями, зміст, методи, форми і засоби родинного виховання. Одним із фундаментальних понять цієї наукової галузі є поняття «методи родинного виховання».

Дослідженням суті цього поняття, виявленню критеріїв класифікації методів виховання та факторів, що впливають на вибір батьками способів виховних впливів на дитину, присвячені роботи Т. Кравченко, І. Підласого, І. Трубавіної, О. Хромової та ін. Проте у педагогічній літературі недостатньо досліджено зміст поняття, класифікації методів родинного виховання.

У статті пропонується аналіз змісту поняття «методи родинного виховання».

Метод (від грец. *methodos* – шлях дослідження, теорія, вчення) – спосіб досягнення будь-якої мети, розв'язання конкретної задачі; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного пізнання дійсності.

У педагогіці метод виховання найчастіше визначається як спосіб впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки. Таке визначення підкреслює об'єктну позицію вихованця у виховному процесі.

І. П. Підласий характеризує методи виховання дітей в родині

як способи, з допомогою яких батьки здійснюють цілеспрямований педагогічний вплив на свідомість і поведінку дітей. Дослідник підкреслює специфіку цих методів:

– індивідуальний вплив на дитину, що враховує її особистісні риси;

– залежність вибору методів від педагогічної культури батьків: усвідомлення цілей виховання, родинних цінностей і характеру міжособистісних стосунків.

Гуманістична педагогічна традиція розглядає процес виховання, у тому числі й родинного, як активну взаємодію вихователів і вихованців, їх спільну життєтворчість. Цей підхід надає вихованцю роль активного суб'єкта у виховному процесі. Так, дослідники Б. Ковбас і В. Костів [1] визначають методи виховання як сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи.

Разом з тим, дії вихователя у виховному процесі досить різноманітні за характером, їх можна класифікувати на:

а) вплив на вихованця, очікування змін у поведінці останнього;

б) протидію, тобто виправлення, корекцію поглядів, звичок, комплексів у поведінці вихованця;

в) сприяння діям і вчинкам дитини, допомогу і підтримку вихованця;

г) взаємодію, співробітництво, спільну дію дорослого і дитини.

Це дозволяє нам розглядати метод виховання як спосіб дії вихователя і відповідно розширює змістове наповнення терміну.

Підвищують ефективність застосування методів у конкретній ситуації прийоми виховання. Будь-який метод виховання тісно пов'язаний із засобами виховання. Засобами виховання виступають явища оточуючої дійсності, які використовуються у виховному процесі: природа, мистецтво, різні види діяльності (гра, навчання, праця), слово, книга, традиції, педагогічна техніка (мова,

міміка, рухи вихователя) тощо.

Враховуючи, що прийоми і засоби входять до структури методів виховання, методи виховання визначають як систему прийомів і засобів, що спрямовані на досягнення певної виховної мети (І. П. Підласий).

У педагогіці існують різні підходи до класифікації методів виховання. Одна з найпоширеніших класифікацій побудована на основі виділення у структурі виховного процесу певних етапів:

- 1) формування свідомості (оволодіння знаннями про норми і правила поведінки);
- 2) формування почуттів і переконань;
- 3) формування навичок і звичок у поведінці.

На практиці етапи виховного процесу взаємопов'язані, здійснюються непослідовно, а паралельно, являють собою діалектичну єдність (І. П. Підласий).

Відповідно до зазначеної структури виховного процесу виділяють три групи методів виховання (Г. І. Щукіна):

- методи формування свідомості вихованця (переконування, приклад, вимога);
- методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності (вправи і привчання);
- методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців (заохочення, покарання, «вбух»).

Цій класифікації можна підпорядкувати і методи родинного виховання.

Перша група методів використовується педагогами і батьками для формування у дитини знань про норми і правила поведінки. Проте для свідомої поведінки вихованцю недостатньо знати ці правила. Необхідно формувати ставлення дитини до запропонованих норм і власних дій, систему оцінювання власних вчинків (добре або погано), створювати умови, в яких вона переконується у необхідності (або шкідливості) так діяти. Поступово на цій основі формуються переконання дитини – стійкі погляди особистості, які спонукають її до певних дій і вчинків, утримують від інших.

До цієї групи належать методи:

- 1) словесно-емоційного впливу на дитину (розповідь, бесіда, розкриття наслідків дій, вказівки, повчання, вимоги);
- 2) наочно-практичної дії (приклад батьків або інших родичів).

Пояснення як правило короткотривале, стисло розкриває суть норм і правил поведінки. Етична бесіда створює певні умови для осмислення дитиною тих чи інших правил, норм поведінки.

Приєм розкриття наслідків дій використовується у зв'язку з тим, що дитина має невеликий життєвий досвід і часто не може передбачити можливі наслідки тих чи інших власних дій. Приєм спрямований на переконання дитини утриматися від певних вчинків. Приклади використання цього прийому у невербальній формі через створення батьками відповідних виховних ситуацій для накопичення дитиною власного досвіду (частіше, негативно-го) описані родинно Нікітич.

Умовляння – спрямоване на попередження навмисних дій дитини з метою їх гальмування.

Разом із наданням знань про правила і способи поведінки, необхідно формувати у дітей ціннісне ставлення до одержаної інформації (поганий чи гарний вчинок). Спочатку відбувається зовнішнє оцінювання вчинків дитини дорослими, які її оточують (батьки, сусіди, вихователі тощо). Згодом дитина сама починає усвідомлювати і аналізувати свої дії.

Приклад батьків – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.

Важливим методом сімейного виховання є педагогічна вимога. Цей метод широко використовується у родинному вихованні у різноманітних формах: короткі, чіткі вказівки, прямі заборони, натяки в іронічному або гумористичному тоні, поради тощо. У сімейному вихованні застосовуються як безпосередні, так і опосередковані вимоги, висловлені у прямій та непрямій формах. Наприклад, мама звертається до дітей: «Кличте тата й Колю, мийте всі швидше руки і до столу!».

Під час пред'явлення вимоги важливе значення відіграє тон мовленнєвого впливу на дитину. Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна [2] виділяють 4 тони мовленнєвого впливу дорослих на дитину:

- «суворий» – з відповідним виразом обличчя, мімікою; що вирізняється стислим, переконливим, уповільненим темпом мови (небагатослівний, некрикливий);
- «байдужий» – без емоційного забарвлення, одноманітний, монотонний;
- «істеричний», що супроводжується криками, погрозами, демонструє невтриманість вихователя, його роздратованість, недобррозичливість, нелогічність, непослідовність дій і, таким чином, невпевненість, розгубленість батьків у конкретній ситуації;
- «прохальний», який передає невпевненість батьків у тому, що вимога буде виконана, певним чином, принижує роль дослого як вихователя.

Тон, яким пред'являється вимога, впливає на розуміння дитиною доцільності її виконання. Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна вказують на можливість переходу від одного тону до іншого. Наприклад, багатослів'я порушує суворість вимоги. Злість, ворожнеча, крик наближають суворий тон вимог до істеричного. Багаторазове повторення перетворює суворість на прохання. Дитина майже не реагує на вимоги, які ставляться байдужим тоном. Батьки змушені їх повторювати багато разів, відсутність реакції дитини призводить до вибуху – батьки втрачають терпіння. Байдужий тон легко переростає в істеричний. Прохальний тон пред'явлення вимог може існувати як елемент спілкування з дитиною, проте не повинен стати єдиним способом постановки вимог. Батьки повинні варіювати тони мовленнєвого впливу на дитину, проте бажано звести до мінімуму використання істеричного тону [2].

Цікавою є класифікація педагогічних вимог за рівнем (силою) емоційного впливу на дитину за А. В. Зосимовським:

- 1) слабка форма вимоги: нагадування, прохання, натяк, порада;
- 2) середня форма вимоги, яка передбачає яскраво виражену категоричність, але без репресивних заходів: розпорядження, застереження, заборона;
- 3) сильна форма вимоги, що висловлює найвищу ступінь категоричності, беззаперечності, підкріплюється можливістю покарання: вимога-погроза, наказ.

Разом з тим, слід пам'ятати, що виховний ефект від вимоги, пред'явленої у сильній формі може бути негативним.

Методи заохочення і покарання спрямовані на досягнення певної мети: загальмувати негативні прояви у поведінці дитини, стимулювати її позитивні дії і вчинки. Грунтуються вони на зовнішній оцінці і корекції вчинків дитини, використовуються у вербальній та невербальній формі.

У педагогічній літературі заохочення розглядається як метод педагогічного впливу на свідомість, почуття і волю дитини, який виражає позитивну оцінку її поведінки батьками з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання до діяльності. Покарання – метод впливу на особистість дитини з метою осуду чи гальмування її негативних дій, форм поведінки всупереч прийнятним нормам, спрямоване на допомогу дитині зрозуміти неправильні дії, викликати почуття провини за свої вчинки.

Типовою помилкою батьків є використання одноманітних методів заохочення і покарання, серед яких домінують вербальні: зауваження, коментарі, поради, повчання, напучування, лекції. Постійне використання батьками одноманітних методів знижує їх виховний ефект.

Діапазон методів заохочення дитини в родині набагато ширший: схвальний жест, посмішка, ласкавий погляд, добре слово, подарунок, прогулянка, подорож, екскурсія, дозвіл зайнятися улюбленою справою, спільна гра, читання. Заохочення – це демонстрація просто уваги до дитини, прихильності, батьківської турботи, любові через тактильні відчуття – взяти на руки, обійняти дитину, погладити по голівці, поцілувати.

Застосування методу вимагає відповідей на такі запитання «Як хвалити?», «За що хвалити?», «Як часто хвалити?».

На практиці батьки частіше вдаються до прямих покарань, причому варіативність цього методу вища, ніж заохочень: суворий погляд або жест, відміна обіцяного, відмова від спілкування, ізоляція від оточуючих, заборона займатися улюбленою справою або тимчасове обмеження у правах («не підеш у гості», «не бу-

деш дивитись телевізор»), тілесні покарання.

Психологи застерігають батьків від надмірного використання прямих заохочень і покарань, пропонуючи чергувати їх з непрямыми, слабшими за силою впливу на дитину. Так, В. Леві описує ефективні прийоми непрямих вербальних схвалення і покарань.

Серед прийомів непрямих заохочень (хвалити, не перехвалюючи) виділяють (за В. Леві):

- розповідь про позитивні дії дитини іншій людині, так щоб про це почула й сама дитина;
- звертання до дитини за порадою як до рівної (дорослої) або старшої;
- звертання до дитини про допомогу як до рівної (дорослої) або старшої;
- «авансування» (випереджальне схвалення) – схвалення, що надихає дитину на майбутнє – хвалити за те, що буде.

Оптимізують, зменшують конфліктність, спрямовують у позитивне русло стосунки між батьками і дітьми прийоми непрямих покарань. Їх можна навіть розглядати як спробу «перетворити» покарання у заохочення.

До таких прийомів В. Леві відносить:

- ігнорування вчинку або дії дитини (не помітити, не надати уваги, утриматися від оцінювання дії);
- переключення уваги дитини на інші об'єкти, дії (для дошкільнят);
- іронічне «схвалення» (у м'якій формі), яке допомагає дитині зрозуміти, що вона зробила неправильно;
- опосередковане несхвалення – розповідь про випадок із життя (у вигляді казки), власний вчинок, про який батьки шкодують.

Застосовуючи ці методи покарання потрібно уникати подвій-

ного змісту висловлювань.

На вибір методів родинного виховання впливають:

- 1) усвідомлення батьками мети виховання;
- 2) зміст діяльності вихованця;
- 3) вікові та індивідуальні особливості дитини;
- 4) особисті і професійні якості вихователів;
- 5) фактор часу;
- 6) психічний стан вихованця у момент впливу на нього.

Під час вибору методів виховання необхідно враховувати вікові особливості дитини: окремі методи, що застосовуються у вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку не можуть бути використані у вихованні підлітка. Так, для дітей дошкільного віку часто застосовують прямі вимоги, для старших – непрямі (прохання, порада) – «допоможи мені, будь-ласка...», які дають певний ступінь свободи вибору дії вихованцю.

Певною мірою на вибір методів виховання впливають особисті якості вихователя, його професіоналізм (у родинному вихованні – педагогічна культура і досвід виховної діяльності батьків).

Важливе значення при виборі методів виховання відіграє характер педагогічної ситуації, що склалася: в умовах, коли часу не достатньо, проте швидко необхідно загальмувати негативні дії вихованця, у ситуаціях перевиховання, використовують «сильнодіючі» методи – покарання, підкорення. У інших випадках – «поблажливіші», які потребують тривалого часу застосування – переконання, умовляння, поступове привчання.

Таким чином, обираючи той чи інший метод виховання, батьки мають враховувати не лише мету та зміст своєї дії, але й силу і тривалість емоційного впливу на дитину, прагнути передбачити наслідки застосування такого методу.

Література

1. Ковбас Б. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том 2. Основи родинного виховання / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
2. Кравченко Т. В., Допомога батькам у вихованні дітей / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К.: Держсоцслужба, 2005.
3. Кравченко Т. Сучасні методи родинного виховання: спроба визначення / Т. Кравченко, О. Хромова // Учитель. – 2000. – №4. – С. 14-19
4. Леви В. Л. Как воспитывать родителей, или Новый нестандартный ребенок / Владимир Львович Леви. – М.: Торобоан, 2007. – 416 с.
5. Подласый И. П. Педагогика: В 3-х кн., кн. 3: Теория и технологии воспитания / Иван Павлович Подласый. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 463с.

Демиденко Т. М.

Характеристика методов семейного воспитания

В статье анализируется содержание понятия «методы семейного воспитания». Также исследуются различные подходы к классификации методов семейного воспитания: классификация построена на основе выделения в структуре воспитательного процесса определенных этапов, классификация педагогических требований по уровню эмоционального воздействия на ребенка и др.

Ключевые слова: семья, методы семейного воспитания, классификация методов семейного воспитания, приемы воспитания.

Demydenko T.M.

Specifics of methods of a family up-bringing

The author of the article has analyzed the concept "methods of family education" as well as has studied different approaches to family education classification methods: the classification is based on the selection in the structure of the educational process at certain stages, classification of pedagogical requirements in terms of emotional impact on the child and others.

Keywords: family, methods of family education, family education classification methods, methods of education.